

Pikler Gyula: Az éberségi erő, képződése és székhelye*

IV. FEJEZET

Alvás és semmi, ébrenlét és valami.

13. §. Még senki sem próbálta, hogy az alvásról lélektani elméletet adjon, azaz az alvásfolyamat természetét lelki tények alapján állapítsa meg; az alvás minden eddigi elmélete fiziológiai tartalmú.** Nem csoda, hisz az alvás, ahogyan közönségesen ismerik, eszméletlen állapot, úgy látszik tehát, mintha menthetetlenül kívül esnék a lélektan területén. A mai pszichiáterek legpszikologusabbjánál, kinek neve oly szoroson fűződik az álmodás vizsgálatához, Freudnál, rögtön kutatásainak kezdetén a pszichológia inkompetensnek találja magát az alvással szemben, „mert ez lényegesen fiziológiai folyamat.”*** A mai filozófusok legpszikologusabbja, Bergson, az álmodás lélektanába belevegyíti ugyan azt a kérdést, hogy mi az alvás, (*qu'est-ce que dormir?*)† azonban mégis egyedül arra a kérdésre felel, hogy mi az álmodás.

A mi fentebbi alvás-elméletünk eszméleti tényekből indult ki. Ily tények alapján állapítottuk meg, hogy alvásközben éberségi erő képződik, s más, korábbi műveinkben kimerítően előadott eszméleti tényekre támaszkodva, nevezetesen arra, hogy az emlékezés azonnal egyúttal tárgyának várása is, és hogy

* Az első közlemény a *Huszdik Század* 1912. nov.-dec. számában jelent meg.

** Claparède is azt a „puszta hipotézist” állítja fel, hogy alvásközben az „idegenergiát” mely a szellemi feszültség engedésével diszponibilissá válik, „a szervezet a szövetek megújulásának, asszimilálásának és tropizmusának szükségleteire használja. Alvásközben a szellemi feszültséget vegetatív feszültség váltja fel” (*La fonction du sommeil a Rivista di Scienza*-ban, Anno I—II. köt. No. 3.)

*** *Die Traumdeutung*. 1911. 3 old.

† *Le Rêve. Revue Scientifique 4e Série*. XV. No. 23. Június 8. 1901. 711. old.

minden eszmélet ellentétes, az ébrenlétben szervek képzését, elnyomását és átalakítását ismertük fel, és beláttuk, hogy az éberségi erő képződése azonos a szervezet produktív vagy propagatív centrumában történő erőképződéssel.

Alváselméletünk tehát bizonyos értelemben lélektaninak mondható. Mindazonáltal csupán tágabb értelemben. Mert az éberségi erő képződése már nem közvetlen eszméleti tény, hanem fiziológiai, ha eszméleti tényekből vontuk is le; és a szervek átalakulásának megállapítása fiziológiai értelmezés.

Bármint álljon is a dolog, a jelen fejezetben mindenesetre az a szándékunk, hogy ezt az alváselméletet még lélektanibb módon bizonyítsuk. Meg akarjuk mutatni, hogy eszméleti állapotaink tartalmi maguk mondják ki azt, hogy minden ébrenlét, vagy minden lelki tény valamiből készül, ami maga alvásközben képződik. Ehhez a bizonyításhoz oly eszméleti állapotokat akarunk felhasználni, melyeket alapvető jelentőségük ellenére is teljesen elhanyagol a mai lélektan, s ezért a következő fejtegetéseknek az alvás mibenlétének kérdésétől függetlenül is van fontosságuk.

14. §. Bennünket lélektani alváselmélet fölállítására az a főntebb nyert ismeretünk tesz képessé, hogy van részleges alvás, éber alvás is, t. i. akkor, mikor Ps- föltételekben hiány van. Láttuk: ha az alanyra nem hatnak teszem hanghullámok vagy nyomás, akkor *pro tanto* alszik, és ez esetben éberségi erő képződik benne, amennyiben más Ps-feltételek nem veszik a lehető legnagyobb mértékben igénybe. Ennek a részleges alvásnak azonban eszmélet felel meg. Ha nincsenek hanghullámok, csendet, ha nincs nyomás, ellentállás-hiányt (ürességet), ha nincsenek feloldott vagy illanó anyagrészecskék a megfelelő érzékszerv körében, akkor ízetlenséget és szagtalanságot érez az alany*, mindig föltéve, hogy az ellentétnek, nevezetesen a hangnak, nyomásnak, íznek, szagnak várása jelen volt. Ezeket az érzékleket már pusztán tartalmuk alapján, az objektív inger hiányára való minden tekintet nélkül, mindenki a semmi érzékleteiként foglalja

* Itt, mint az I. kötet folyamán egyáltalán, a semmi-érezéklek tárgyalásánál (így nevezem a fentebb jelzett természetű érzékleket) a fény- és hőérezékleket figyelmen kívül hagyom bizonyos közelfekvő nehézségek miatt, melyek e tekintetben ehhez a két érzékhez fűződnek. A kötet végén azonban e kérdésnek külön fejezetet szentelünk, és előadásunk éppen ott, e nehézségekre adott megoldásban, leli majd legszebb bizonyosságát.

össze, valamennyiben valami közöset érzékelünk, a semmist; míg a hangban, nyomásban, ízben, szagban, szintén közvetlenül, az objektív ingerre való tekintet nélkül, valamit, valamiséget érzünk. Látjuk tehát, hogy az alvást vagyis az éberségi erő képződését (amennyiben az érzékeket vagy az érzékleteket vesszük figyelembe) a semmi érzéklete kíséri. Minél kisebb mértékben vannak jelen Ps-feltételek, annál nagyobb mértékben közeledik az alany a teljes alváshoz, annál teljesebb mértékben érzékeli a semmit, annál csekélyebb mértékben érzékeli a valamit. A teljes alvásban minden érzéklet megszűnik. Nevezhetjük ezt az állapotot a semmi eszméletlen érzéklésének, mint ahogy valami-tartalmakra vonatkozólag is szokás eszméletlen érzékletekről beszélni, mikor a nehézség-ellensúlyozás, melynek különben egy valami-tartalom érzéklete felel meg, szervek minden átalakulása nélkül megy végbe s így eszméletlen, pl. gyakorlat folytán, mint a molnár esetében, ki már nem hallja malmának zaját. Ennek az elnevezésnek azonban semmi különös fontosságot nem tulajdonítunk. Csak arra emlékeztetünk mégis, hogy meglehetősen el van terjedve az a nézet, hogy alvás közben is van eszmélet, t. i. valami-tartalmú eszmélet, mint ébrenlét alatt. A mi tanunk alapján azonban be lehet látni, hogy ily eszmélet és alvás kizárják egymást, ily eszmélet mellett nem lehet helyreállítás, felfrissülés, erőgyűjtés, ennek lényegileg a valami-eszmélet hiánya és legfeljebb a semmi-eszmélet felel meg. Röviden megemlítjük itt — később ugyanis kimerítőbben fogunk visszatérni rá — hogy az uralkodó lélektan szerint, mely az érzékek működését az ingerektől jövő izgattatásban látja s mely az ingertől független spontán eszméleti folyamatot az érzékszervekben nem ismer, a semmi-érzékletek teljesen magyarázhatatlanok. Éppen ezért ez a lélektan egyszerűen elhallgatja őket. Ez teljesen elhibázott dolog: a valami-érzékletek pszichológiája tökéletesen lehetetlen a semmi-érzékletek pszichológiája nélkül; teljesen lehetetlen megérteni, hogy hangot érzéklünk, ha nem értjük meg, hogy csendet érzéklünk. A semmi érzékleteket csak az éberségi erő képződésének spontán folyamata magyarázza; ez oly folyamat, melyet nem ingerek idéznek föl, mely épen az ingerek hiányát teszi fel. A mi ébrenlét-elméletünk szerint a dolog így alakul. Mikor az éberségi központban — így akarjuk nevezni azt a centrumot, melyet föltételeztünk — egy valami várásának értelmében hajlandóság lép fel arra, hogy oly ellensúlyozó, feszítő hullám képeztessek, amilyen az éberségi cen-

trumból kiindulóan már azelőttről jelen van, de ez a hajlandóság egy megfelelő s e hullámot követelő nehézség hiánya miatt nem teljeseedik, és így az éberségi erő képződésével versenyző ellensúlyozó, átalakuló tevékenység (12. §.) elmarad, s megfelelő mértékben éberségi erő képződik: akkor keletkezik a csend, az ellentálláshiány, az ízetlenség, szagtalanság érzéklete más szóval a semmi érzéklete. A semmi-érzéklet tehát elméletünk szerint abból keletkezik, hogy a már meglevő éberségi erő, nem vétetik igénybe, nem aktualizálódik s emellett éppen ez okból az éberségi centrum zavartalanul folytathatja erőképző tevékenységét is.*

15. §. Míg az alvást — legalább is amennyiben az érzékek, az érzékletek jönnek tekintetbe — a semmi érzéklete kíséri vagy — még azt is mondhatjuk — míg az alvás a semmi érzéklete, addig az ébrenlét — ismét amennyiben az érzékeket vagy érzékleteket vesszük figyelembe, — valami-érzéklettel jár együtt, vagy — mondhatjuk azt is — valami-érzéklésben áll. Valami nélkül vagy — amint a valaminek érzékeltet szintén nevezik — inger nélkül az ébrenlét, legalább is amennyiben érzékekről vagy érzékletekről van szó, nem lehetséges. A valamit intenzívnek vagy erősnek, a valami-jelleget intenzitásnak vagy erőnek is nevezzük. Minden valaminek van azonban az 1. intenzitáson kívül 2. kvalitása is, 3. helye a térben és 4. helye az időben, illetőleg mindig több ilyen helye, azaz 5. kiterjedése és 6. tartama. Ezek az eszméleti állapotok mind lényegesen hozzátartoznak az ébrenléthez, egymástól elválaszthatlanul teszik az ébrenlétnak egységes aktusát érzékingerekkel szemben: ha érzékinger felébreszt, akkor már pusztán ezen érzékingerre való feleletemben is térre és időfolyásra eszmélek, s e térnek és ez időnek bizonyos helyén érzek egy bizonyos intenzitású s egy bizonyos kvalitású valamit. Látszólag van kvalitása a

* Hozzá kell azonban ehhez tenni azt, hogy a semmi-érzéklet hordozója az a hullám, mely abból áll, hogy hajlandóságunk volt valamit érzékeltetni és azt visszavontuk az éberségi erő gyűjtése állapotába; nem pedig az éberségi erő gyülemlése maga hordozója ez érzékletnek. Mert hisz a felgyülemlő éberségi erőből képezzük a későbbi valami-érzékleteket, és ezért ha maga ama felgyülemlés hordozná a semmi-érzékletet, nem maradhatna ez érzékletnek emléke. Elméletünk egész szellemével megegyezik különben, hogy az éberségi erő felgyülemlése maga ne járjon eszmélettel, hanem csak az aktualizálás hajlandóságával szemben a gyűjtés állapotának létrehozása, ez a még mindig szintén aktualizálás, tevékenység.

részleges alvás semmijének is, t. i. csend-, ellentálláshiány-, (üresség-), íztelenség-, szagtalanság-, mondhatjuk „negatív”^{*} vagy semmi-kvalitása, látszólag van továbbá tér- és időbeli helye, kiterjedése és tartama is, de ez pusztán látszat; a részleges semmi ezekkel az attribútumokkal csak az egyidejű ingerek hatása folytán dicsekedhetik: mikor az alany valamit érzékel, érzi mellette az üres időt s az üres teret is, és így jut a semmi ahhoz, hogy a hiányzó és várt valamivel ellentétbe állítsák s ennél fogva látszólag téri és idői jellege és kvalitása legyen, sőt mint látni fogjuk, még „negatív” vagy semmi-intenzitása is. Hogy ez így van, hogy azok az attribútumok csak a valamihez vagy az ébrenléthez járulnak, még a következőkből is kitűnik. Míg több intenzitás, kvalitás és több téri és idői hely együttevée egy megfelelő sokaságot adnak, addig a semmi-kvalitásoknak, üres téri helyeknek és idői helyeknek sokasága éppen ellenkezőleg sokaságánál fogva az időtlen és tértelen abszolút semmi egységes állapotához, az alváshoz közeledik, és mikor ebben valamennyi kvalitás, időbeli és térbeli hely képviselve van, alvásba megy át. De közvetlen eszméletünk is mondja, hogy a semmi intenzitás és kvalitás nélkül való, időtlen és tértelen. Az ébrenlét, amennyiben érzékeletekről van szó, vagyis a valaminek érzékelete éppen kilépés az egészen semmiből annak ellentétébe a végtelen idő, végtelen tér, végtelen intenzitás és végtelen sokszerűség birodalmába és bizonyos nagyságok kiválasztása e végnélküli lehetőségek közül. A semmi és valami e különbségét nemsokára még tisztábban fogjuk látni.

16. §. Bár jelen tárgyunk, az alvás elméletének közvetlen eszméleti tényekre való alapítása, föltétlenül nem kívánja, mégis meg akarom mutatni, hogyan felel meg az ébrenlét valamennyi említett eleme vagy jellemvonása az éberségről a II. Fejezetben adott elméletünknek, és hogy mit jelentenek ez elmélet szerint.

Valamely inger, legyen az hanghullám, nyomás, oldott vagy illanó anyag, megzavarja az illető érzékszervet, és ez a behatás az éberségi centrumhoz jut, amennyiben t. i. e zavar azokat a feszítő, szervező, alakító hullámokat háborgatja, melyeknek segítségével a centrum az érzékeket éppen abban az állapotban tartja, melyre őket természete szerint megalkotta. Innen

^{*} Az idézőjelek azt akarják mondani, hogy — amint nemsokára látni fogjuk — az az igazában pozitív, amit általában negatívnak tartanak, a pozitívnak vett pedig negatív.

a centrum számára az a feladat származik, hogy az illető érzékszervet ama megzavarással szemben eredeti állapotában tartsa meg. Az éberségi centrum úgy teljesíti ezt a feladatot, hogy egy pontosan megfelelő ellensúlyozó, kiegészítő hullámot küld oda.

Amennyiben már most az éberségi centrum a maga erejét zavarnak veti ellene, s vele e zavar ellensúlyozására tör, a valami érzete van jelen. Amennyiben pedig az inger intenzitásához képest több vagy kevesebb erőt röpit ki az időegységben, s ezt a erőmennyiséget különböző lehetséges mennyiségek közül választja, kezdve a legcsekélyebbtől, vagyis az alvástól, a zérustól, egészen határ nélkül a legmagasabbig, melyek mindenikére határt nem ismerve kész, mert hisz alkalmazkodva feladja magát, keletkezik az egy bizonyos intenzitás érzéklete végtelen sok lehetőknek tudott fokozat között; vagyis úgy az intenzitás általános fogalma, mint egy bizonyos intenzitás érzéklete. Az utóbbi nyilvánvalóan nem lehetséges az előbbi nélkül, mint ahogy amaz sem állhatna elő sohasem a maga határtalanságának és folytonosságának tartalmával, ha már nem volna ott az első valamire-eszmélésben.

Míthogy az éberségi centrum erejét belülről kifelé röpíti, előáll annak érzéklete, hogy a valami nem belül, hanem kívül van. A nyomáson s az ízlés-szervnek oldattal való előntésén kívül minden más inger hullámzó. Mikor ezek az ingerek egy-egy lengésmaximum után visszahúzódnak, valószínűleg azt a törekvést keltik fel az éberségi centrumban, hogy őket a test felületén, ahol most már semmit érzékel, túl is üldözze és valószínűleg ez a törekvés vagy kifelé feszülés legelső csírája a test felületén túl levő térről és az arról való érzékletnek, hogy az illető valamik e térből jönnek, és ez az érzéklet a siktér (mindjárt megbeszélendő) érzékleteihez járulva a harmadik dimenzió érzékletévé válik.

A sík-térnek érzéklete, illetve valami sík-térbeli kiterjedésének épp úgy mint helyének érzéklete akkor áll elő, mikor az éberségi centrum a testfelület valamely pontja felé irányított erő kifejtést vagy erőhullámot oldalt vezet tovább, még pedig vagy változatlanul, mivel az inger kiterjedt, vagy úgy, hogy közben visszavonja a hullámot és éberségi erő képzését enged meg magának, mikor t. i. két inger közt üres tér van, vagy végül úgy, hogy a hullámot módosítja, t. i. mikor kvalitatíve különböző ingerek hatnak egymás mellett.

De a tér érzéklete még más módon is áll elő. Az éberségi centrum ugyanis nemcsak olyan erőhullámokat küld, melyek ingereket egyensúlyoznak s ezzel az organizációt fentartják, de módosítja is az organizáló, alakító s a testet fenntartó hullámokat, s ezzel mozgatja a testet. Ezeket az elmozdításokat eszmélés kíséri arra, hogy az illető testrész vagy az egész test a térnek más helyére kerül. Az erőcentrum ezt az elmozdítást is alkalmazza az ingerek ellensúlyozásában, mikor pl. valamely ingernek az érzékszerv egy bizonyos helyén (pl. a regehártya sárga foltján) történő ellensúlyozása különösen könnyű; ez a hely ilyenkor az inger felé fordul.

A mozgásokat megelőző, már a mozogni akarásból eredő tér-érezkeletek e tana azonban szigorúan megkülönböztetendő attól az ismeretes és ma majdnem általánosan és pedig joggal feladott tanítástól, mely szerint a téreszmélet a végzett mozgások szállította érzékeletekből állna elő. És arra is kell még rámutatnunk, hogy a föntebbiekkel a mozdulatlan szemnek tér-szemléletét s a „figyelemnek” a szem-mozgásokat megelőző „vándorlásából” eredő tér-szemléletet lényegesen ugyanegy centrifugális folyamatnak jellemeztük.

Mellesleg mondva: csak e tan mellett tartható fenn az a Joh. Müllertől származó, ma Hering által képviselt és nagyon valószínűleg helyes nézet, hogy a két szem megfelelő pontjaival való egységes látás onnan van, mert a két szem anatómiailag egy szerv. Mert amellett a ma uralkodó tan mellett, hogy az érzékeletek az ingerektől befelé haladó izgalmakat kísérik, a két szem anatómiai egységének abban kellene állania, hogy a két szem izgalma az agyvelő egy pontjában összevegyül; ámde ha a két regehártya megfelelő pontjainak különböző tárgyakat juttatunk, tudvalevőleg a két kép nem vegyül össze, hanem hol az egyiket, hol a másikat látjuk. Evvel a ténnyel azonban összhangban van az a tan, mely szerint a két szem anatómiai egységének az a funkciója, hogy egy aktussal egyetlen ellensúlyozást röpitünk mindkét regehártya megfelelő pontjaihoz.

Az időfolyás érzéklete úgy támad, hogy az éberségi központ az ellensúlyozandó nehézségek vagy zavarok folytonos változásával mindig új ellensúlyozó hullámot küld és valahová tartalékba szorítja a nehézségek elleni harc teréről a régebbi hullámokat. Minden új hullámmal messzibbre és messzibbre e tértől, és ha újra alkalmaztatnak, messzibbről és messzibbről és közelebbi, újabb hullámokon át kell visszahullámzaniok: és így

keletkezik a múltnak tudata.* A (még semmit jelentő) jövő tudatát pedig az éberségi erő képződése és a képződöttnek, ha bizonyos mennyiséget elért, (az unalomban) felhasználódásra, a nehézségek elleni harc teréhez törekvése szolgáltatja. A kvalitás érzete a következő módon áll elő. Az éberségi centrum az ellensúlyozó hullámképzés bizonyos módjait találja fel, amelyek neki kényelmesek és különböző nehézségekkel szemben különbözők. Ha ezt a különböző modalitásokra (hangra, szagra stb.) nézve külön ki akarnók fejteni, az nagyon messze vezetne bennünket; amit erről s ezzel az érzékek keletkezéséről mondani akarunk, arra csak későbbben fog kerülni a sor. De megvilágíthatjuk e helyen is a dolgot egy modalitáson belül. Rezgő ingerek, pl. hanghullámok esetében az éberségi centrumnak az a könnyebbség áll rendelkezésére, hogy a valamely lengésmaximummal szemben képezett hullámot, mely a következő idő-differenciálban már tartalékba szorul, a következő lengés-maximumnál újra felhasználhatja. (Emellett azonban a nehézség valamely változása következtében mégis szükséges volt új hullámot is képezni, mert csak azért, csak ezáltal történt meg az előbbi hullám visszaszorítása.) Az újrahhasználásnak e hulláma vagy mozgása azonban újból megkönnyít egy ilyen újrahhasználást a következő újabb hullámra nézve, különösen ha a lengés-maximumok egyenlő időközökben követik egymást s a képezett elsődleges hullámok tehát egyenlő visszaszorítás-fokról, egyenlő távolságból hoztának vissza, vagyis az újrahhasználás hullámai mind egyenlők. Az éberségi centrumnak ezen úgyszólván szabad ötletei, a rendelkezésére álló eszközök e kihasználása révén tehát további különbség támad az éberségi centrum képezte ellensúlyozó hullámok között, ama különbségek mellett, melyek az intenzitás és a téri és idői attribútumok érzékleteinek felelnek meg. Mikor már most az éberségi centrumnak egyidejű vagy korábban képezett hullámokat amaz előbbi karakterükben át kell alakítania, hogy más kvalitású nehézségeket egyensúlyozzon, akkor különböző kvalitások érzéklete áll elő; még pedig ez az érzéklet: ez a jelenlevő valami ugyan valami, mind az eddigiek mind, de hang (és nem nyomás, szag vagy íz) és hozzá zenei hang (nem zörej), a d hang (s nem más magasságú hang). Ez a fokozatos specifikálás azért áll elő, mert különböző hullámokat az éberségi

* „Kronogén” lokalizációt föltesz Semon is, *Die mnemischen Empfindungen*. S. 282., továbbá az ő nyomán a neves anatómus Monakow, *Über Lokalisation der Hirnfunktionen*, S. 27.

centrumnak különböző mértékben kell módosítania. Bizonyos hullámok azonban változatlanul maradnak s innen az egyenlőség érzékletei. Az újra felhasználás e lehetősége s az átalakítás szükségessége befoly az intenzitásra is; a hasonló vagyis az ismert emiatt kisebb, az idegen vagyis a ritka nagyobb intenzitású; befoly ezenkívül időnk múlásának sebességére is.

A mondottakból, remélem, megérthető, hogy minden valaminek megvan a felsorolt hat attribútuma, illetőleg hogy az érzékingerekkel szemben való ébrenlét a felsorolt hat elemet magában foglalja. Hat tekintetben vagy dimenzióban változhatik az éberségi centrum kiegészítő vagy átalakító szerveképzése; hat tekintetben vagy dimenzióban választja határtalan lehetőségek közül egy bizonyos organizálás keresztülvitelét a többiek elnyomásával; minden egyes tekintetnek vagy dimenzióknak megfelel egy általános fogalom: intenzitás, kvalitás, kiterjedés, téri hely, tartam, idői hely, s az érzéklett attribútum megfelel a ténylegesen keresztülvitt szerveképzésnek. Az ellensúlyozó tevékenység minden változásának külön eszméleti állapot felel meg, mert, amint mondottuk, az eszmélet az organizáció átalakításának kifejezése.

A valami-érzékletek attribútumai, vagyis az érzékingerekkel szemben való ébrenlét elemei tehát azon a tényen alapulnak, hogy a valami-érzékletekben vagy ébrenlétben egyetlen erőcentrum működik magát hatféleképpen változtatva; ha ellenben a mai pszichológiával a valami-érzékletet úgy gondoljuk keletkezőnek, hogy valamely inger egy érzőideget s ezen át az agyvelőt izgatja bennünk, energiát vált ki: akkor úgy a hat általános dimenzióra való eszmélésünk, mint az érzékletnek hat külön attribútuma érthetetlen, amint ezt általában el is ismerik.

Érdeemes azonban a fenti értelmezést még egy más szempontból is szembeállítani a közhasználatban levő pszichológiával. Azoknak a tevékenységeknek, melyeknek a nevezett hat attribútum a megfelelője, van egy közös vonásuk: mindnyájan egyszerű ellensúlyozások, ellentállások a külső körülményekkel szemben. Ha kívülről az időben inger ingert követ, akkor velük szemben az éberségi központ hullámot hullámra fejleszt; ha az inger kívülről jön, akkor az éberségi centrum belülről kifelé nekidülled; ha a különböző ingerek az érzékfelületek különböző helyeire esnek, akkor az éberségi centrum szétszaggatja erejét; aszerint hogy az inger erős-e vagy gyenge, az

időegységben több vagy kevesebb erőt vet ellene; s az inger különböző periódusai szerint küldi előbb vagy később újra ellene már meglevő hullámain. A mindennapi tapasztalásból tudjuk, hogy az élő lénynek az a törekvése, hogy a külső nehézségeken győzedelmeskedjék; most látjuk, hogy legalább is az érzékletek terén ez nem kerülő utakon vagy kedvező véletlenek segélyével, vagy lassú fejlődés révén, hanem a legegyszerűbb módon történik: az élő egyszerűen nekifeszül a nehézségnek. Az élet princípiuma itt meztelenül, a legközvetlenebb módon mutatkozik. Elárulja a természet holt erőitől való különbözését, sajátos mivoltát.

Pszichológiájának szép zárószavában, melyet csak mélyen becsületes kutató szellem írhatott, ezeket mondja Witasek*:

„Ha már szét kellett szednünk a lelki életet elemekre és atomokra, legalább szerettük volna, hogy a szétszedés után az élő egész ismét összefűződjék s mint részleteiben és belső összefüggésében most már megértett épület újból felemelkedjék. Ehhez azonban mindenekelőtt arra lett volna szükség, hogy őselemnek, valami pszihikus ős-sejtnek kérdését oldjuk meg, s megmutassuk, hogyan fejlődhetett ki belőle a mai emberi lelki élet sokszerű tarkasága. Vajjon az egyszerű érzéklet ez az eredeti, első pszihikus valami? Vagy az egyszerű öröm- és fájdalomban kell-e keresnünk, s minden, ami intellektuális, a nemzedékek során az érzelemből fejlődött volna-e? Vagy tán egy differenciálatlan pszihikus valamit kell a kezdőpontra tennünk, mely sem egyik, sem másik? Jönne aztán az egész lelki életet átölelő, legáltalánosabb törvények kérdése, azoké a törvényeké, melyek a lelki életet mint a történésnek sajátos típusát állítják elénk s azt minden részében egyetlen egységes egészszé foglalják össze. Nem apró speciális törvényecskéket kívánunk, mint aminők pl. a szótagosorok ismétlődés-számának törvényei; a lelki történés őstörvényét keressük, mely mindenütt egy és ugyanaz, mely minden lelkin uralkodik mint a gravitáció a napokon és a molekulákon, ezt akarjuk felismerni. És mert az élet általában szakadatlan folyás, történés, nem megmaradás, mindenekelőtt a fejlődés-folyamatok érdekelték volna s nem azok az elszigetelt merev alapképletek, melyekről itt majdnem kizárólagosan beszéltünk.”

A fentebbiek, merem hinni, a lelki életnek ily általános törvényét, a lelki történésnek ily sajátos típusát tüntetik fel.

* *Grundlinien der Psychologie*. 368. old.

Ehhez még egy további dolog is fűződik. A mai pszichológia a legnagyobb optimizmus mellett is csak azzal hízeleg magának, hogy az intenzitásnak és némely esetben a kvalitásnak ismeri a fiziológiai megfelelőjét; a térre vonatkozólag a tudomány állását általában nagyon bizonytalannak, az időre vonatkozólag egyenesen vigasztalannak érzik. Az időre vonatkozólag egyáltalán nincs oly elmélet, melyet komolyan lehetne venni. A térre vonatkozólag minden mai elméletet elégtelennek érez mindenki. A szenzualisztikus, amely szerint a kívülről jövő ingerlő folyamatok adnák térszemléletünk alapjait, nyilvánvalóan nem felel meg a tér folytonosságáról s egységéről való szemléletünknek, nem is lehet egységbe szedni a figyelem vándorlásának lokalizáló funkcióival; a mozgásérzékek elmélete ellentmondásban van a tényekkel. A még mesterkéltőbb elméletek még kevésbé kielégítők; érezzük, hogy általános kiindulópontjai értelmében a pszichológiának a tér- és időszemléletet az objektív térre s az objektív időre kell visszavezetnie, mint ahogy az érzékeket objektív, reális ingerek hatására vezeti vissza s így megint visszakerülünk a szenzualizmushoz. Ha azonban az egységes, objektív, üres teret s az objektív időt ingernek állítjuk be, mint ezt pl. Witasek teszi, az egészen groteszk módon hat, mert végre is a tér és az idő nem erők és így hatásokat nem gyakorolhatnak.

Könnyűvé és harmonikussá válik ellenben a dolog, ha elismerjük, hogy az érzéklésekben egyáltalán nem külső erők működnek, a kvalitásban sem, sőt az intenzitásban sem, hanem hogy bennük az alany működik külső erők ellen. Akkor megértjük, hogy ez az ellenhatás képleteket teremthet, melyek ugyan a külsőhöz való pontos alkalmazkodások, de emellett még többek s ez a több épen az alany mivoltának felel meg, az ő működésének szükségszerű módja, anélkül hogy kívül annak valami pontosan megfelelné. Megértjük, hogy a térnek, az időnek és a kvalitás-rendszernek egységében, az intenzitások folytonosságában az alany egysége mutatkozik, az ő választása, változása, folytonos tevékenysége.

Ily egyszerűen érthetőnek mutatkoznak tehát a valami-érzetek attribútumai, ily egyszerűnek látszik ennek a mai pszichológiában megoldhatlanként jelentkező kérdésnek megoldása, ha a valami-érzeteket nem kívülről, hanem egységes alany nehézségeket egyensúlyozó tevékenységéből származtatjuk. Erre a könnyűségre azonban nem a végett mutatunk rá, hogy az már

bizonyítékszámba menjen; fenti előadásunk helyességét a maga helyén pontosan be akarjuk bizonyítani. Itt csak azért vetettük fel ezt a kérdést, mert a rá adott válasz mostani tulajdonképpeni tárgyunkat érinti s erre vonatkozó nézetünket megerősíti, bár e nézetet ama választól egészen függetlenül fogjuk megalapítani. Jelen tárgyunk ugyanis, mint az olvasó még emlékezni fog, alváselméletünknek az eszmélet közvetlen kijelentéseire való alapítása; most tehát egy tiszta eszméletelemzésnek kell következnie, és ehhez akarunk most hozzáfogni.

17. §. A valami hat felsorolt attribútumának vagy az érzékingerekkel szemben való ébrenlét hat elemének mindenike egy oly további alkotórészt foglal magában, melyet eddig még nem neveztünk meg. Fussunk végig a hat attribútumon, hogy e közös részt mindnyájukban megtaláljuk.

Kezdjük az intenzitáson. Ha hangot hallok, akkor az a világos érzékletem van, hogy az a csend rovására áll elő, csendet emészt, szüntet. Ha különböző erejű hangokat hallok, akkor az a világos érzékletem van, hogy az erősebb hang több csendet semmisít meg, mint a gyöngébb, hogy úgyszólván mélyebben hatol a csend belsejébe, többet emészt föl a csend velejéből. (Az ember kénytelen ilyen képes kifejezéshez folyamodni, mert a szóbanforgó tény a mindennapi életben nem szokás emlegetni s így a nyelvnek nincs rá kifejezése.) Fogalmat alkotnak magamnak mindjobban erősödő hangok végtelen soráról, de mögéje gondolom hasonlóan növekedő csendpusztítások végtelen sorát. Ugyanaz a nagyság kétszer van jelen, egyszer a költségben, egyszer a költséggel egyező nyereségben. Az érzéklet e kettőssége a következőkben is mutatkozik: Nemcsak oly értelemben vehetem észre két hang különböző erejét, hogy az egyik erősebb, hangosabb, hanem oly értelemben is, hogy a másik gyöngébb, halkabb, csendesebb. A lehetséges felfogás e kettőssége talán önként érthető ténynek látszik, de nem az, mert a második felfogás egészen érthetetlen addig, míg az éppen most előadott tény, a csendnek a hang által történő felemésztését el nem ismerjük, tehát nem érthető a közhasználatban levő pszichológia szerint sem. Mert ha a tényekből csak annyit látunk, hogy minden hangnak ereje, intenzitása, hangossága van, akkor legfeljebb csak annyit lehet megérteni, hogy az egyiknek ebből az erőből, hangosságából több van, mint a másinak, semmi esetre sem azonban azt, hogy a másik az

egyikhez képest gyengeséget, csendességet mutat. Hogyan jut az érzékletbe, amely eo ipso intenzív, erős, a gyöngeség? Hiszen az uralkodó pszichológia nem is ismeri a csendet, a gyengeséget, a semmit, a „negatív” érzékletet (épp úgy mint a hogy nem ismeri az éberségi erő képződésének tényét sem). A nehézség, melyről beszélünk, e mulasztásnak csak szövevényesebb megnyilatkozása. Annak észrevétele, hogy egyik hang gyengébb, halkabb, csendesebb mint egy másik, csak úgy magyarázható, hogy mikor az elsőt a másinak értelmében próbálom felfogni, csendet takarítok meg. Azaz elméletünk szerint: mikor az éberségi centrum egy erősebb hang-ingerrel szemben képezett hullámot egy gyengébb ellen folytat, akkor legyengíti, levon belőle, s ennek megfelelőleg éberségi ereje marad, és ugyanakkor képezhet is éberségi erőt, és ennek felel meg az az eszmélés, melynek tartalma, hogy több semmi (több csend) van jelen, mint a mennyit vártunk.

A hang-érezéletekről elmondottak nyilvánvalóan érvényesek az ellentállás-, szag- és íz-érezéletekre nézve is; ezen érezéletekkel is együttjár annak érezélete, hogy ezek az ellentálláshiány, szagtalanság, íztelenség rovására, azaz a semmi rovására állnak elő. Minthogy azonban a semmi érezélete az alvást kíséri, tehát érezéleteink legközvetlenebb tartalmukban mondják ki, hogy az ébrenlét egy szubstanciába kerül, melyet alvásközben halmozunk fel.

Talán azt fogja hinni valaki, hogy mindez pusztán dialektikus szemfényvesztés és csak azon alapul, hogy a csend és a hang egymásnak ellentétei. Épp így be lehetne, gondolja talán, bizonyítani, hogy a csend a hang rovására áll elő, mikor a hang megszűnik. Ám ez tévedés. A csendnek, a semminek nincsenek is meg azok a fokozatai, hogy a mondottakat megfordítani lehetne, mondván, hogy nagyobb és nagyobb csend vagy semmi érzékletét úgy hozzuk létre, hogy mélyebben és mélyebben pusztítjuk a hangot, a valamit. A csöndnek, a semminek csak akkor mutatkozik nagysága, mélysége, mikor őt pusztítjuk, különben nem, minek okára még visszatérünk. Hiszen akármilyen erős hangot szüntetünk meg, mindig ugyanegy csend, ugyanaz a csend áll elő; ez a csend tehát nem a hang költéségére áll elő, s ez az a csönd, amely különben is jelen lenne. Ha a valamiből a semmit megint olyan mértékben lehetne előállítani, amily mértékben a valami megszüntette, ha nem kellene semmit gyűjteni, akkor nem lenne szükséges a pihenés. A valami

érzéketének a semmi érzéklete rovására való terem-
tődése megfordíthatlan valóságos pszihofiziológiai tör-
ténés. A mondottak tekintetében nem szabad, hogy megte-
veszsen bennünket az a tény, hogy aszerint, amint valamely
hangot kisebb vagy nagyobb fokban letompítok, kisebb vagy
nagyobb csöndet kapok. Ez csak azt jelenti, hogy több vagy
kevesebb van pusztítás alatt az eredeti csöndből, de annál a
mindig egyforma eredeti csöndnél több csöndre sohasem juthatok.
Hogy a talált összefüggés mennyire valóságos dolgot fejez
ki, az legjobban abból tűnik ki, hogy nem is lehetne érzék-
letünk különböző intenzitásokról, ha azok nem állanának a
mondott vonatkozásban a semmi különböző nagyságával, ha
nem tudnók azokat a semmi különböző mély fogyasztásainak,
ha nem ismernők a végtelennel egykiterjedésű semmit, amely
mindinkább fogy, mennél jobban előrehaladunk a végtelen felé.
Mert különben nem értelmezhetnők az intenzitásokat, nem volna,
mitől megkülönböztetnünk őket, mivel szembehelyeznünk. Talán
azt hiszi valaki, értelmezhetnők őket, ha egymással szembehelyeznők
őket abban az értelemben, hogy egyik nagyobb a másiknál.
Ámde mindegyik részben össze is esik a többivel, ennyiben
tehát így nem lel értelmet, és így mindegyikre nézve előáll az a
követelmény, hogy közvetlen értelme legyen a semmivel szemben;
nagyság szerint különböző értelmük pedig csak úgy lehet, hogy
más- és másképp állanak a semmivel vonatkozásban Mindez áll,
mint mindjárt látni fogjuk, a valami többi attribútumaira nézve
is, az összes mennyiségekre. Mennyiség felfogása, megoldás
és számolás csakis a végtelenséggel koextenzív semmiről való
tudomásunk alapján lehet, amely semmiből minden nagyság-
növekvés többet vesz el. Végső sorban annak alapján, hogy
ébredésünk csak alvásunk folytán lehetséges; ha csillagrend-
szereket fog is át számításunk, mindig csak azt mondja, hogy
az alvás alatt gyűjtöttek kisebb vagy nagyobb pusztulása és
pótlásának szüksége forog fenn. Világos, hogy egy önkonzerv-
álás szükségén felül álló lénynek minden nagyság közönyös
lenne; de egy ily lénynek nagyságról nem is lehetne tudomása.
A matematika lélektana és ismerettana, igaz, mindmáig nem
vette észre, hogy egy ily semmi fogalma megvan bennünk, de
ép azért még nem is jutott el semeddig; mindmáig még
azt sem tudja megmondani, mi az összeadás. Erről majd még
bőven fogunk szólni.

Hogy az előadott tényállás a figyelmet annyira kikerül-

hette, annak okát abban kell keresni, hogy a semmi, mikor ő van meg, igazán minden nagyságtól és hatalom nélküli. De a semmi e vulgáris, felületes, holt megjelenésén felül kell emelkedni. A semminek ezt a megjelenését egészen jól összhangzásba lehet hozni a fenti ténnyel. A semmi, mikor ő van, azért van minden nagyság és hatalom híján, mert minden aktualitástól, minden elköltetéstől mentes tiszta potencia; nagysága és hatalma éppen csak akkor mutatkozik, mikor aktualizálódik és mindig pontosan azt a nagyságát, azt a hatalmát mutatja, mely valamibe megy át. A semmi a mi potenciánk; és a semminek az a veleje, amelyet az intenzitás elfogyaszt, a mi velőnk.

18. §. Ugyanez áll a kvalitásról is.

Minden további kvalitás, melyet mások mellett egyidejűleg érzékelünk, kioltja az egyhangúságot, egyformaságot, nyugalmat épp úgy mint a hang a csendet. Minél több egyidejű kvalitást érzünk, annál inkább felemésződik az egyhangúság, az egyformaság a legbensőbb velőkig. El tudunk gondolni végtelen sok egyidejű kvalitást, de ilyenkor az egyhangúságot, az egyformaságot, a nyugalmat végtelen mélységig kiirtva gondoljuk; ugyanaz a nagyság kétszer van jelen, egyszer a költségben, egyszer a költségen szerzett nyereségben. Bár az egyhangúságnak, egyformaságnak, nyugalomnak abszolút, határolt értelme van, mikor ő van, mégis nagyságot mutat, mikor elfogyasztatik. Ha azonban a kvalitások sokasága megszűnik, akkor az egyhangúságnak, egyformaságnak, nyugalomnak elfogyasztott nagyságát nem kapjuk vissza; ezt hosszadalmas egyhangúság, unalom, alvás révén kell összegyűjtenünk; a sokféleség után össze kell szednünk magunkat.

Sokféleség hiánya, egyhangúság, egyformaság valamely időpontban éppúgy ébresztő Ps-föltételek hiányát jelenti, mint hanghullámok, nyomás stb. hiánya: elaltat, untat, s az éberségi erő képződése kíséri. Az az érzékletünk, hogy a kvalitás egyhangúságot szüntet, tehát szintén kimondja, hogy az ébrenlét oly szubstanciából tartódik fenn, mely alvás közben képződik. Ehhez még hozzá lehet tenni azt is, hogy egyhangúság, egyformaság közvetlen eszméletünk szerint is épp úgy semmi, mint a csend, az üresség, íztelenség és szagtalanság, csakhogy ezek, hogy úgy mondjuk, elsőrendű semmik, amaz pedig másodrendű. Ébrenlét-elméletünk szerint ennek az felel hogy az egyik esetben azért nincs szükség a feszítő,

alakító, ellensúlyozó hullámok képzésére, mert nincs nehézség, nincs inger, a másik esetben pedig azért, mert a nehézség, az inger már ellensúlyozva van. Végül rámutathatunk még a következőre. Még az egyhangúságot, az egyformaságot is csak azért érezzük, mert más kvalitásokat is ismerünk; ha csak egyetlen kvalitás ingerei hatottak volna ránk, akkor velük szemben csak egy kvalitástalan valamit éreznénk, mert az éberségi centrumnak kvalitásnak megfelelőleg semmi átalakítást nem kellene végeznie.

A mondottak különben nem csupán az egyidejű, hanem az egymásutáni sokszerűségre is állanak, bármennyire legyen is az időbelileg szétválasztva; egész életünk sokszerűsége közvetlen érzéklésünk szerint annak egyhangúságát, nyugalmát emésztí föl. Éberségi elméletünk szerint ennek az felel meg, hogy minden sokféleség az összes korábbi, más ingerek ellen képezett hullámok átalakításával jár. Mégis nagy különbséget tesz azonban az, hogyan oszlik el az időben ez a sokféleség, mert eszerint különböző mértékben vannak visszaszorítva az ugyanolyan vagy más ingerek ellen képezett hullámok.

19. §. Az utolsó két §-ban elmondott tényeknél kevésbbé idegen lesz bizonyára az hogy valaminek a kiterjedése és tartama a térnek és az időnek megfelelő ürességét szünteti meg. Világosan érezzük ezt, mikor hegyek tornyosulnak előttünk vagy hosszú füttyöt hallunk. Világosan van meg az az eszméletünk is, hogy először az üres térnek s az üres időnek kell ott lennie és csak akkor lehet a térben s az időben valami.

A valami-érzésnek ezen két attribútumára nézve, illetve az érzékingerekkel szemben való ébrenlétünk e két elemére vonatkozólag az a tény, hogy a valaminek a semmiből való előállítása nem fordítható meg, nem oly szembeszökő, mint az intenzitás és a kvalitás esetében; mert ha a térben és az időben valami megszűnik, rendszeren előttünk terem egy ugyanakkora térbeli vagy időbeli üresség. De csak rendszeren. Mert ha már egy bizonyos mennyiségű valamit megéltünk, úgy értem: ha egy bizonyos ideje már ébren vagyunk, akkor elalszunk, többé nem bontjuk ki magunk körül a teret és nem mulatjuk az időt, azaz nem megyünk egy bizonyos mennyiségű semmivel a nehézségek elébe, hogy azzal őket ellensúlyozzuk. Ám adott intenzitások és kvalitások után az illető időpontban még nem volnánk álmosak, ha ezek az intenzitások és kvalitások kevésbé

kiterjedtek és kevésbé tartósak lettek volna, azaz ha több üres időt és teret éltünk volna, többet unatkoztunk volna. Így tehát nem lehet kétség afelől, hogy a valaminek megszűnése után a térben s az időben mindig mutatkozó üresség nem mindig ugyanaz, hanem mindig újabb semmi, melynek összességét egy megfelelően hosszú álom szolgáltatja.

20. §. Hogy a pillanatnyilag érzékeknél távolabbi térpontok érzéklése eszméletünk szerint nyugalmunkba, figyelmünkbe, figyelmünk vándorlásába kerül még akkor is, ha üres helyekről van szó, és hogy az idő folyása szintén nyugalmukba kerül még akkor is, ha erre a hosszabb időre ugyanaz a valami oszlik szét, amely máskor rövidebb ideig tart, erre elég futólag utalunk.

21 §. Így minden éberségi élményünk (legalább is az érzékletek, de a mondottak nyilvánvalóan minden éberségi élményre kiterjeszthetők) a maga közvetlen tartalmával mondja ki, hogy az ébrenlét egy szubsztancia rovására megy, mely alvás-közben (az éber pihenést is ideértve) halmozódik föl. Így erősíti meg mindennapi, és hozzá még fel sem tűnő eszméletünk az alvásnak általunk fölállított elméletét.

De munkánknak ez az első szorosabb értelemben lélektani része mindjárt azt is mutatja, hogy eszméletünk a maga legalapvetőbb elemeiben meg nem érthető, ha az éberségi erő elhasználása, elköltése mellett az éberségi erő képződésének folyamatát is nem vesszük tekintetbe. Ez a folyamat alapvető fontosságú eszméletünknek nemcsak létre, hanem tartalmaira nézve is.

Remélem, hogy ez a tény elismerésre fog találni; remélem, elismerésre fog találni az a tan, hogy a valami és a semmi eszméleti tartalmai alapvetők, mert hisz eddig csak azért hallgatták el őket, mert nem tudták megérteni. Ha azonban a fenti fejtegetések ellenére sem ütött volna annak az órája, hogy a pszichologia mai vigasztalan állapotából jobb útra térjen, erre az esetre röviden összefoglalom, miért alapvetők azok az eszméleti állapotok s az alvás és az ébrenlét tekintetbe vétele, ismételve különben azt, amit már előbbi munkáimban is mondtam.

A valami-érezketet, bár látszólag eszméletünknek annyira egyszerű eleme, nem lehet megérteni másképpen mint a semmi-érezketből való származásával, melyet elnyom és helyettesít.

Látszólag ugyan lehet; hisz a mai tan szerint az érzetekletek kívülről csöpögnek bele az alanyba; de ezek a kívülről származtatott érzetek nem is igazi érzetek, hiányzik belőlük a gondolkodási elem, mely a valóságban minden érzékletben benne van, a gondolkodási elem, mely azt mondja, lehetne semmi, de itt van az új, a valami. Azt sem lehet megérteni — s erre nézve legalább ma be is vallják — hogyan lesz ezekből a holt érzékletekből további gondolkodás, sőt a gondolkodás mibenlétét sem lehet ez érzetek alapján megérteni; mert a gondolkodás nem „főképzettől vezetett képzettársulásban” áll, hanem lehetőségek közötti döntésben, s minden lehetőség a semmi lehetőségére vezet vissza. De ép oly kevésbé érthető a cselekvés vagy akarás, mert e döntés is végeredményben a semmire mutat.

Hogy minden nagyságraeszmélés lehetetlen a semmire-eszmélés nélkül, hogy tehát a pszichologia a semmi-érzettek elhallgatásával a nagyságra-eszmélésnek, a számlálásnak, a számolásnak tárgyalását lehetetlenné teszi, legalább ennek nyilvánvalónak kellene lenni. Kevésbé nyilvánvaló, de mégis bizonyos, hogy minden megmaradás-törvényünk, vagyis oksági törvényünknek minden alfaja arra megyén vissza, hogy minden valamire-eszmélést megelőzőleg a semmire-eszmélés, az alvás hajlama él bennünk s így minden valami a világ ősmivoltán kívül esőnek tűnik fel.

22. §. „A filozófusok nem sokat foglalkoztak a semmi fogalmával” mondja Bergson,* s a filozófia évkönyvei megerősítik ezt a kijelentést. A legszembeötlőbben abban mutatkozik ez a tény, hogy még a matematika filozófusai is rendszerint hallgatnak a semmiről, mert nem képesek megérteni; nem csoda, hogy — amiről már szóltunk és amire később még kimerítően visszatérünk — a matematika ismeretelmélete oly sok feldolgozás után még mindig az alapozás híjával van. Mi több, korunk legnagyobb logikusa szerint az aritmetika filozófiájában a valami fogalma sem jelent semmi lényegeset.**

* *L'évolution créatrice* p. 278.

** Husserl, *Philos. d. Arithmetik* 1891. 86 old. Minthogy ma divat a fenomenalizmusban keresni az üdvöt, nem akartuk e divattal szemben említetlenül hagyni ezt a példát, mely bizonyítja, hogy a legmagasabbfokú fenomenológikus tisztánlátás, melylyel Husserl joggal dicsekedhet, nem pótolja a dolgok lényegébe való belelátást.

Amennyiben a filozófusok a semmi fogalmát mégis némi figyelemre méltatták, abban teljesen megegyeznek, hogy az negatív, tagadó fogalom. Emellett mindnyájan azon a véleményen vannak, hogy a tagadás másodrendű valami, ami az önmagának elegendő állításhoz másodsorban hozzájárul; csak elveszően csekély számban vannak és bártortalanul szólnak olyan filozófusok, akik az állítást is másodrendűnek, tagadásnak, s mindkét ítéletet alternatíva eldöntésének tekintik.

Ezzel szemben a jelen dolgozat azt a nézetet vallja, hogy a semmi fogalma bizonyos értelemben egyetlen pozitív és egyetlen önmagának elegendő fogalmunk; hogy minden más fogalomhoz képest az első; hogy megteremtése a szellemnek legigazibb, legönállóbb, legspontánabb tette. A filozófia minden újabb haladása a szellem spontaneitásának felösmerésében áll; Descartes, Kant, Fichte e haladás mértföldkövei; de a szellem legmélyebb ténye mégsem gondolkodása, hanem a semmiben való megújulása, gyarapodása, és ez minden gondolkodás alapja. Egy alkalommal, midőn ezt az álláspontot vitattam, bár nem annak jelen érettségével, hanem csak azzal a megjegyzéssel, hogy már minden érzéki észrevétel is tagadás, Leonard Nelson ez ellen azt a kifogást emelte, hogy én velünk született fogalmakat veszek fel.* Igen, úgy van, ezt teszem; a semmi fogalma nézetem szerint ily fogalom; és aki ezt nem ismeri el, az mutassa meg azt a valamit, ami kívülről a semmi fogalmát nyomja belénk.

A filozófia ettől a mélységtől eddig tartózkodott; mindenestre alig van filozófiai nézet, melynek kevesebb előfutárja lenne, mint ennek. Azonban kidolgozatlanul, mint mindjárt látni fogjuk, ez a felfogása a közönséges emberi értelemnek is.

„A filozófusok keveset foglalkoztak a semmi fogalmával” mondja Bergson. Hogy e mulasztást jóvátegye, e filozófus maga 44 nagy nyolcadrét oldalon tárgyalja ezt a fogalmat. Ami azonban e tárgyalás tartalmát illeti, Bergson az eddigi filozófusokkal a legteljesebb megegyezésben van. Egy tekintetben mégis megfordítja a dolgot. Míg az eddigi filozófusok, úgy látszik, azon a véleményen voltak, hogy nézetük egyszersmind a közönséges emberi értelem nézete is, Bergson felismeri, hogy ez nincs így. ozerinte a közönséges emberi értelem a semmit oly szőnyegnek tekinti, melyen a valami ki van terítve, oly alapszövetnek, melyre a valami hímezve van, ürességnek, melyet a valami kitölt.

* *Atti del IV. Congresso internat. di filosofia 1911. Vol. I. p. 294.*

Annál határozottabban foglalja el ezzel szemben a hagyományos filozófiai tanítás álláspontját, mely, mint mondtuk, a semmit tagadó és másodrendű fogalomnak tekinti: a közönséges ember semmi-fogalma szerinte álfogalom, önmagát leromboló, alapvető illúzió, puszta szó.

Nézzük meg jól, mit jelent ez.

Minden számlálás és számolás ezen a fogalmon alapul. Az 1 meg 1 meg még 1 és így tovább fogalma a végtelen sokasággal egyenlő kiterjedésű végtelen semmi fogalmát tételezi fel, melyet ez a sokaság kiolt, megszüntet; máskülönben az összeadásnak, a meg szónak a + jelnek nincs értelme; egyáltalán lehetetlen volna a többre vagy kevesebbre való eszmélésünk, ha velük egy és ugyanaz a nagyságtalan semmi állana szemben. Bergson állításában tehát ez az állítás foglaltatik: az $1 + 1$ fogalma álfogalom s az $1 + 1 = 2$ ítélet álfogalmon alapul.

Az emberiség eszmél egy folytonos térre, melyet csak részben tölt ki valami, s a folytonos időre, melyben unalmas részek is vannak. A durée filozófusa szerint ezek álfogalmak, hisz ennek a térnek s ennek az időnek eszmélete csak a valami alapszövegetét képző semmire-eszmélésnek egyik faja.

Eszméletünknek abban az adatában, hogy a valami koextenzív a semmivel, az a szükséglet nyilatkozik meg, hogy előbb gyűjteni kell, mielőtt fogyasztanánk, megnyilatkozik benne az élet önfenntartása; és ez az eszméleti adat álfogalom volna? Mondhatjuk még a következőt is: Hogy a semmi a valaminek alapja, az kézzelfogható tapasztalati tény; mert kézzelfogható tapasztalati tény az, hogy előbb egy ideig az alvásban a semmibe kell merülnünk, hogy azután megint bizonyos ideig ébren legyünk. Ezt a kézzelfogható tapasztalati tényt nevezi Bergson puszta szónak.

Bergson a célból küzd a mindennapi felfogás ellen, hogy egy nem-matematikai, nem-logikai, szóval nem konzervatív jellegű végső valóságához jusson, egy végső valóságához, mely folytonosan változik, folytonosan újat teremt, melynek „tartama van”, az „életnek egy mérhetetlen rezervoárjához”. Szerinte a lelkek, melyek az idő folyamán keletkeznek, az élet áramában már előbb megvoltak. A fiziológia azonban ilyen rezervoárt, ilyen előleges létet nem ismer. A tapasztalat tanúsága szerint a lelkeknek fiziológiai módon szaporodniuk kell. Ez a szaporodás azonban, legalább is ami az állomány képzését illeti, fel-darabolásaitól eltekintve, abban az időben megy végbe, mely-

ben az egyén fejlődése szünetel, amelyben az egyén a semmi-nek adja oda magát, amelyben alszik. Így tehát a tapasztalat tanúsága szerint a fejlődés, a szellemi élet, az eszmélet is konzervatív, matematikus, logikus; ezt az alvás ténye, mely a „szellem életének” felét, illetőleg pontosan (az embernél) időben egy harmadát teszi, bizonyítja, s ezt a tényt nem lehet a világból kivitatkozni. A pusztán stacionárius élet mellett van fejlődés is, van mindig új, tulajdonképpen szellemi élet, az bizonyos; ám ennek is megvan ismét a maga konzervatizmusa, meghajlik a matematika és a logika előtt. Ha eszméletünk és szellemi, fejlődő életünk igazán egy végtelen rezervoárból kerülne ki, akkor egyáltalán nem volna sem matematikánk, sem logikánk, ezek akkor lehetetlenek volnának és nem is volna rájuk szükségünk. Mert minden matematika és logika csak az alvásnak s az ébrenlétnek, a gyűjtésnek és elhasználásnak egymásra vonatkoztatása.

Napjainkban a pszichiáterek egy csoportját Bergson körül látjuk csoportosulni abban a reményben, hogy műveiben megtalálják a pszichiátria misztériumainak kulcsát.* Én nem tudok ebben a reményben osztozni, mert nézetem szerint e tekintetben a leglényegesebb pont hiányzik e kiváló filozófus fejtegetéseiben. Ez az éberségi erő képzése folyamatának felismerése, továbbá az éberségi erő nehézségek ellen áramlásának felismerése, s az a felismerés, hogy ez a belülről kifelé való tevékenység teremti az érzékletet. Röviden, bármennyire meghaladja is Bergson e pontban a forgalomban levő pszichológiát, hiányzik nála a lelki élet aktivitásának igazán átható felismerése. Hasztalan próbálják a *Matière et Memoire*-ből megérteni a lelki zavarokat; mert az eszméleti élet lényege nem abban áll, hogy az emlékezésben a múltat maga után vonszolja, mely ténnyel Bergson csak a jelent s a cselekvést állítja szembe; hanem az eszméleti élet lényege abban áll, hogy éberségi erő képződik, mely jövőt is hoz magával, és a jelent és emlékezetet is teremti s egyáltalában mindent csinál. Ennek a folyamatnak hiányosságában kell a lelki zavarok magyarázatát keresni.

Evvel, azt hiszem, a semmi bergsoni tanával szemben álláspontomat eléggé megjelöltem. De nehogy bármilyen mulasztást is elkövessünk, vizsgáljuk még meg, milyen érvekkel támogatja szerzője e tant. Két érvet visz harcba.

* L. Zeitschr. f. Pathopsychologie Bd. 1. 1. Heft.

Az egyik azt mondja: hiába akar az ember magának a semmiről fogalmat alkotni, mert bármennyire igyekezzék is minden valamit gondolatából kiküszöbölni, mindig marad benne. Ezt megengedem. Ámde a semmi fogalma nem is a teljes valami ilyen gondolatbeli kiküszöböléséből támad bennünk. Hanem — eléggé láttuk — megvan bennünk, még mielőtt egyáltalán valamit észrevennénk; valamit csak mint a semmit fogyasztót vehetünk észre.

Bergson második érve ez: A semmi fogalma, mint minden tagadás, másodrendű, nem tiszta gondolkodás, mint az állítás; csupán társas és gyakorlati tevékenységünkéből származik, a tanításokból, a melyeket másokhoz intézünk, kívánságainkból és azok nem-teljesedéséből; egy lény, a melynek nem lenne emlékezete, észrevenne, anélkül hogy tagadna, csupán pozitívat venne észre és nem látná a valamit a semmin elterülve.

Evvel az érveléssel szemben a következőt kell mondani. Gondolkodás tagadás nélkül, valaminek észrevétele anélkül, hogy e valamit a semmire vonatkoztatnók, egyáltalán: nem-tagadó eszmélet lehetetlenség, az eszmélet vagy ébrenlét lényege a tagadás, mert hiszen minden eszmélet vagy ébrenlét átalakítás. Rendkívül meglepő, hogy a *Matière et mémoire* szerzője mostani állítása kedvéért emlékezetnélküli eszméletet lehetőknek tesz föl, ellentétbe jutva így magával.* Ily föltevést Bergsonnak régibb tanai szerint semmiképp sem szabadna konstruálnia, mert ily eszmélet szerinte (és pedig helyesen) önmagának ellentmond, annak föltevése olyan mint akár egy négyszögletes kör föltevése. Es valóban Bergson nem-logikus, nem-konzervatív, de amellet mégis eszméletből álló istene lehetetlenség, Bergson folyton újat teremtő elve szükségkép eszméletlenül tomboló természeti erő. Különben azért is, mert az eszmélet — amint később még behatóbban is látni fogjuk — okvetlenül nehézséget tesz fel és az lényegében egyértelmű a halállal.**

* A szöveg, melyre fentebbi kritikánk vonatkozik, az *Evolution créatrice* 318. lapjának második és harmadik bekezdése.

** V. ö. a fentebbiekre nézve még- Vailati-Calderoni, *l'arbitrario nel funzionamento della vita psichica*. (*Rivista di Psicologia Applicata* 1911.) p. 24, sq.

*** Sajnálatomra nem engedhetem meg magamnak, hogy a semminek a Meinong-iskolában adott tárgyalását (E. Mally, *Z. Gegenstandstheorie des Messens in Meinong*, *Unters, z. Gegenstandstheorie*, S. 171.) is megbeszéljem, mert az igen hosszadalmas terminológiai fejtegetéseket követelne. A nevezett tárgyalás különben nem tér el lényegesen a közkeletitől és így a szövegben mondottak ránézve is állanak.